

ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ПРИНЦИПІВ ДОКАЗУВАННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

DOCTRINAL APPROACHES TO THE DIFFERENTIATION OF THE PROOF PRINCIPLES IN CIVIL PROCEEDING

Снідевич О.С., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри юстиції

Навчально-науковий інститут права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена дослідженню доктринальних підходів до диференціації принципів доказування у цивільному процесі.

Обумовлено, що не дивлячись на дискусію щодо існування принципів окремих правових інститутів або стадій процесу, у науці цивільного процесуального права поширеним є підхід щодо наявності у цивільному судочинстві самостійних принципів доказування.

Звернуто увагу, що підходи до визначення та дослідження принципів доказування у цивільному судочинстві різняться. З позицій науки цивільного процесуального права виокремлюються загальні та спеціальні принципи доказування.

Загальними принципами доказування визнаються усі принципи цивільного судочинства. Існування спеціальних принципів доказування обумовлюється специфікою доказування. Зроблено висновок, що виокремлення спеціальних принципів доказування є надзвичайно важливим для науки цивільного процесу. Вони є новим рівнем абстрагування основних наукових та нормативних положень про докази та доказування.

При дослідженні спеціальних принципів доказування у цивільному судочинстві звернуто увагу на те, що існує підхід до їх визначення з погляду судового права. Зроблено висновок, що з позицій науки цивільного процесуального права такий підхід виглядає дискусійним. Він обмежує пізнання принципів доказування на рівні саме цивільного процесуального права як галузі права та виду судочинства.

Досліджено також питання про перелік та зміст спеціальних принципів доказування у цивільному процесі. Звернуто увагу на дискусійності окремих принципів, які виокремлюються.

Зроблено загальний висновок щодо доктринальних підходів у диференціації принципів доказування у цивільному процесі. Вказано, що кожний з них досліджує ці принципи на одному з трьох рівнів: 1) принципи доказування у цивільному судочинстві як прояв основних принципів цивільного процесу; 2) принципи доказування у цивільному судочинстві як прояв загальних принципів доказування у судочинстві; 3) принципи доказування у цивільному судочинстві як спеціальні основні положення, на яких ґрунтується доказування у цивільному судочинстві.

Ключові слова: принципи судочинства, принципи цивільного процесу, принципи доказування, цивільне судочинство, доказування, судове право, стадії цивільного процесу, оцінка доказів, судова істина, процесуальна економія.

This article analyzes the doctrinal approaches to the differentiation of the proof principles in civil proceeding.

The author proves that despite the debate on the absence of principles of certain legal institutions or stages of the process, the approach to the existence of independent principles of proof in civil procedure is widespread in the science of civil procedure law.

The author emphasizes that approaches to defining and studying the principles of proof in civil proceedings differ. The science of civil procedure law distinguishes between general and special principles of proof.

The general principles of proof recognize all principles of civil proceedings. The existence of special principles of proof is determined by the specifics of proof. The author concludes that the identification of special principles of proof is extremely important for the science of civil procedure. They represent a new level of abstraction of the basic scientific and regulatory provisions on evidence and proof.

When studying the special principles of proof in civil proceedings, the author emphasizes that there is an approach to their definition from the perspective of judicial law. The author concludes that from the standpoint of the science of civil procedure law, this approach looks controversial. It unreasonably limits the knowledge of the principles of proof at the level of civil procedure law as a branch of law and a type of legal proceedings.

The author also studies the issue of the list and content of special principles of proof in civil procedure. Attention is drawn to the controversial nature of certain principles which are singled out.

The author makes a general conclusion regarding the doctrinal approaches to differentiation of the principles of proof in civil procedure. It is indicated that each of them explores these principles at one of three levels: 1) the principles of proof in civil proceedings as a manifestation of the basic principles of civil procedure; 2) the principles of proof in civil proceedings as a manifestation of the general principles of proof in court proceedings; 3) the principles of proof in civil proceedings as special basic provisions on which proof in civil proceedings is based.

Key words: principles of court proceeding, principles of civil proceeding, principles of proof, civil proceeding, proof, court law, stages of civil proceeding, evaluation of evidence, judicial truth, procedural economy.

Тема принципів тієї чи іншої галузі права чи юридичної діяльності традиційно є однією з важливих тематик дослідження. Пояснюється це, ймовірно, тим, що принципи за своїм змістом є загальними положеннями, засадами, ідеями, які є наслідком комплексного аналізу усіх правових інститутів галузі, усіх правовідносин, які виникають у ній та як такі складають основу побудови усієї галузі права. Принципи є основою вдосконалення правових норм.

Досить активно досліджується проблематика принципів судочинства і у науці цивільного процесуального права. Поряд з виокремленням принципів цивільного судочинства загалом виокремлюються й досліджуються окремі групи принципів, наприклад, принципи окремих правових інститутів або стадій процесу.

Однак, поряд з цим, у науці цивільного процесуального права існує думка про те, що групи принципів окремих правових інститутів або стадій процесу існувати не можуть, оскільки у зв'язку з цим нівелюється єдність

системи принципів цивільного процесуального права. Стверджується, що систему принципів складають основоположні керівні засади, що характеризуються однаковим ступенем загальності та взаємозв'язку. Принципи цивільного процесуального права поширюють свою дію на всю галузь права, складовою якої саме і є процесуальні інститути та норми [1, с. 25]. На наш погляд, така думка хоча й має право на існування, однак виглядає дискусійною. Дійсно, принципи є основоположними керівними засадами, які поширюють свою дію на усю галузь права, а відтак і на усі процесуальні інститути та норми, якщо ми ведемо мову про принципи галузі права. Однак, це зовсім не означає того, що ми не можемо виокремлювати й окремі принципи чи то правових інститутів в межах цивільного процесуального права, чи то в межах окремих груп правовідносин, окремих стадій тощо. Слід враховувати, що принципи цивільного процесуального права хоча й мають загальний характер, але у окремих цивільних процесуальних правовідносинах мають й свою специ-

фіку. Крім того, слід враховувати й наукове значення виокремлення таких принципів. Зазначене питання лежить в межах класифікації, диференціації принципів, поділу їх на групи за певними критеріями, що, виходячи зі значення методу класифікації, дає можливість більш повно дослідити предмет дослідження.

Не дивлячись на такого роду дискусії, у науці цивільного процесуального права поширеним є підхід щодо наявності у цивільному судочинстві самостійних принципів доказування [2, с. 61–81; 3; 4].

Аналіз висловлених у науці думок свідчить про те, що підходи до визначення та дослідження принципів доказування у цивільному судочинстві, формування їх системи різняться.

З позицій науки цивільного процесуального права бачимо виокремлення загальних та спеціальних принципів доказування.

Так, С. Я. Фурса та Т. В. Цюра вважають загальними принципами доказування усі принципи судочинства, які стосуються цивільного процесу в цілому і які закріплені в Конституції України, та розкривають їх через призму взаємозв'язку з процесом доказування як елементом цивільного процесу, а саме такі: правосуддя здійснюється виключно судами; правосуддя здійснюють професійні судді; юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі; незалежність суддів і підкорення їх лише закону; колегіальність і одноособовість розгляду цивільних справ; законність; рівність всіх учасників судового процесу перед законом і судом; здійснення правосуддя тільки судом; національна мова судочинства; змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; доступність судового захисту у цивільних справах; обов'язковість рішень суду [2, с. 67–78].

Таким чином, бачимо, що за такого підходу загальними принципами доказування визнаються усі принципи цивільного судочинства. Однак, очевидно, що такий підхід у дослідженні загальних принципів доказування виглядає дещо дискусійним. Звичайно, в усіх принципах цивільного процесу можна знайти елементи щодо доказування. Однак, при їх аналізі видно, що окремі загальні принципи як ідеї (наприклад, правосуддя здійснюють професійні судді, юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі) є досить далекими від змісту доказування, а у деяких з них (наприклад, змагальності сторін) саме питання доказів та доказування складають їх сутність. Відтак, окреслення усіх таких принципів у межах однієї групи загальних принципів не виглядає конструктивним.

О. О. Грабовська аналізуючи функціональне призначення окремих принципів цивільного процесуального права у доказуванні акцентує увагу на принципах змагальності, рівності у забезпеченні змагального цивільного судочинства та принципу безпосередності в сфері цивільного процесуального доказування [5, с. 264–292]. При аналізі такого підходу бачимо, що він вже більш концентровано звертає увагу не на усіх загальних принципах цивільного процесу, а лише на тих з них, сутність яких і складають питання доказування. В той же час слід визнати, що поза межами відповідного переліку залишилася низка загальних принципів цивільного процесу, в яких питання доказування складають їх важливу складову. Такими загальними принципами доказування варто визнати принципи судової істини та процесуальної економії. При дослідженні питання місця принципу процесуальної економії в системі принципів цивільного судочинства у науці, наприклад, обґрунтовано звертається увага на зв'язку процесуальної економії з багатьма положеннями процесуального законодавства, які врегульовують саме питання доказів та доказування [6, с. 40].

Поряд з загальними принципами доказування у науці виокремлюються і спеціальні принципи доказування, існування яких обумовлюється специфікою доказування. Зокрема, А. Штефан зазначає, що у судовому доказуванні тією чи іншою мірою діють усі без винятку принципи

цивільного процесуального права. Судове доказування безпосередньо пов'язане із принципами змагальності та встановлення судової істини у справі. Водночас воно має власні, притаманні лише йому специфічні правила [3, с. 32]. Специфіка доказування як діяльності обумовлюється тим, що вона зазвичай є зверненою у минуле. На доказування спрямована уся процесуальна діяльність учасників процесу, а у такій діяльності також крім виключно процесуальної діяльності зустрічаємо і логічну діяльність суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин. При цьому, існує суттєва специфіка у доказуванні на різних стадіях процесу. Тому, звичайно, що ці та інші особливості доказування дають можливість окремим науковцям зробити висновок щодо існування низки загальних засад доказування, відмінних від усіх інших процесуальних дій, що вчиняються під час здійснення судочинства. Вважаємо, що виокремлення спеціальних принципів доказування є надзвичайно важливим та необхідним насамперед для науки цивільного процесу. Принципи доказування є новим (іншим) рівнем абстрагування основних наукових та нормативних положень про докази та доказування, зокрема, й тих, які знаходять свій прояв у більш загальних засадах судочинства, які характеризують їх через специфіку доказування у судочинстві.

При дослідженні спеціальних принципів доказування у цивільному судочинстві слід вказати й на те, що існує підхід до їх визначення з погляду судового права. У сучасних умовах концепція судового права передбачає створення науки судового права та комплексної галузі права на основі уніфікації положень, які об'єднують питання судового захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина [7, с. 158]. У науці висловлюються думки про створення замість декількох процесуальних кодексів єдиного Судового процесуального кодексу України, в якому пропонується поряд з багатьма іншими положеннями закріпити й положення про докази та доказування [8, с. 228].

Очевидно виходячи з ідеї існування судового права Я. М. Садикова висловлює думку, що спеціальні принципи доказування є універсальними для судового доказування в будь-якому судочинстві. Вона вважає, що специфіка доказової діяльності, її комплексність обумовлює існування спеціальних принципів доказування. Такі спеціальні принципи кореспондують з загальними принципами судочинства, частково витікають з них і застосовними є виключно для доказової діяльності [9, с. 404]. Звичайно, такий підхід також заслуговує на увагу, наприклад, у сфері дослідження процесуального доказування як окремої складової судового права, у якому предметом дослідження є загалом і судові процесуальні правовідносини [10, с. 22]. Однак, з позицій науки цивільного процесуального права такий підхід виглядає дискусійним, оскільки необґрунтовано обмежує пізнання принципів доказування на рівні саме цивільного процесуального права як галузі права та виду судочинства.

Варто зауважити, що доказування у різних видах судочинства має свої суттєві особливості. Наприклад, доказування у кримінальному судочинстві з його презумпцією невинуватості значно різниться від доказування у цивільному судочинстві. Через це орієнтація на якість загальні засади доказування для усіх видів судочинства є ще більш вищим рівнем абстрагування, а такий рівень дослідження на рівні науки цивільного процесуального права одночасно як значно розширює предмет дослідження питаннями, які безпосередньо не стосуються цивільного процесу, так і значно звужує дослідження безпосередньо принципів доказування у цивільному процесі, оскільки обумовлює їх засадниче значення лише тими положеннями, які є притаманними і іншим галузевим видам судочинства. Власне підходу до дослідження принципів доказування у судочинстві з позицій судового права притаманна уся та проблематика, яка є притаманною й виокремленню судового права як такого [10, с. 18–19].

Перелік та зміст спеціальних принципів доказування у цивільному процесі, які виокремлюються, знову ж таки

є дискусійними. На думку А. Штефан такими принципами у цивільному судочинстві є: належність доказів; допустимість доказів; обов'язковість доказування; вільна оцінка доказів [3, с. 36]. Натомість, наприклад, М. О. Гетманцев, піддаючи аналізу норми інституту доказування, виділяє такі принципи доказування: належної доведеності обставин справи; допустимості засобів доказування; розподілу обов'язків по доказуванню; оцінки доказів [4, с. 268]. Більш широко на питання спеціальних принципів доказування дивляться С. Я. Фурса та Т. В. Цюра, які вважають, що спеціальними принципами повинні стати: 1) спрямування доказової діяльності на вирішення спірних або недоведених обставин; 2) не втручання суду в процес доказування доти, доки сторони не попросять суд про це або законом не буде встановлена однозначна вимога щодо необхідності проведення певних дій для з'ясування юридичних обставин; 3) відсутність основних і другорядних обставин і зв'язок кожної обставини, яка розглядається судом, зі змістом позовних вимог; 4) принцип особистісного визначення юридичних обставин, якими сторона обґрунтовує зміст своїх вимог або заперечень проти позову; говорячи про необхідність сторони довести юридичну обставину, можна і потрібно встановлювати обов'язок іншої сторони відреагувати на зазначену юридичну обставину, оскільки за відсутності такої реакції вона вважатиметься встановленою; 5) обов'язок позивача довести існування юридичної обставини, на яку він посилається на обґрунтування своїх вимог, право та одночасно обов'язок відповідача висловити своє ставлення до розглядуваної юридичної обставини; 6) надання всіх доказів на підтвердження конкретних юридичних обставин одночасно з позовною заявою; 7) відсутність наперед встановленої юридичної сили доказів [2, с. 79–81]. Говорячи про спеціальні принципи доказування як загальні засади здійснення саме цієї спеціальної діяльності в судовому процесі, Я. М. Садикова пропонує визначити такі: 1) принцип дотримання законодавчо встановлених вимог щодо доказів; 2) принцип взаємосприяння учасників справи та суду у процесі доказування; 3) принцип врахування природи доказу, в тому числі при встановленні процедури його дослідження та при здійсненні дослідження та оцінки [9, с. 404–405].

Деякі з цих висловлених наукових положень, на наш погляд, є дискусійними. Вважаємо, що немає потреби виокремлювати принцип дотримання законодавчо встановлених вимог щодо доказів ані на рівні універсального для судового доказування в будь-якому судочинстві принципу доказування, як це робить Я. М. Садикова [9, с. 404–405], ані на рівні принципу доказування у цивільному судочинстві. Нічого нового таке виокремлення не дає, а фактично свідчить про необхідність дотримання у процесі доказування норм законодавства та є за своїм змістом проявом загальновідомого принципу законності. Крім того, вва-

жаємо, що найменування принципу доказування завжди повинне відображати його сутність. Відтак, принцип оцінки доказів, як його сформулював М. О. Гетманцев [4, с. 268], нічого для його розуміння не дає, оскільки не містить суті того, якою є ця оцінка. Вважаємо, що більш правильно сформулювала назву відповідного принципу А. Штефан, яка назвала його принципом вільної оцінки доказів [3, с. 36]. Таке формулювання, принаймні, дає чітке розуміння про відповідну суть принципу.

Не ставлячи за мету формулювання системи принципів доказування у цивільному судочинстві, зауважимо, що при визначенні цієї системи спеціальних принципів доказування варто враховувати якісні характеристики доказів та процесу доказування. Зокрема, слід враховувати, що доказування у цивільному процесі є як процесуальною, так і розумовою діяльністю суб'єктів доказування, сам процес доказування є багатостадійним та має свої особливості на різних стадіях судочинства. Відтак, включення до системи принципів доказування лише принципів належності доказів, допустимості доказів, обов'язковості доказування та вільної оцінки доказів є дещо обмеженим, оскільки у цій системі, наприклад, не бачимо відображення змісту засад доказування, що впливають з особливостей доказування на різних стадіях цивільного процесу.

Узагальнюючи висловлені науковцями доктринальні підходи до наукової диференціації принципів доказування у цивільному процесі слід зробити висновок, що кожний з них досліджує ці принципи на одному з трьох рівнів:

1) принципи доказування у цивільному судочинстві як прояв основних принципів цивільного процесу. Дослідження цих принципів на відповідному рівні показує зв'язок принципів доказування з основними принципами судочинства та відображає їх як складову цих основних принципів;

2) принципи доказування у цивільному судочинстві як прояв загальних принципів доказування у судочинстві (принципів доказування у судовому праві). На цьому рівні відображаються особливості доказування у цивільному процесі, які є характерними для доказування у судочинстві загалом;

3) принципи доказування у цивільному судочинстві як спеціальні основні положення, на яких ґрунтується доказування у цивільному судочинстві (спеціальні принципи). Таке дослідження вже є вузькоспеціалізованим та відображає саме особливості доказування у цивільному процесі без акцентування уваги на їх похідному характері чи то від основних принципів цивільного судочинства, чи то від принципів доказування у судочинстві загалом.

Задля того, щоб наукова дискусія була найбільш ефективною, при аналізі принципів доказування у цивільному процесі необхідно чітко розуміти, на якому рівні здійснюється їх дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

- Андрушко А. В. Принцип диспозитивності цивільного процесуального права України : монографія. Харків : Консум, 2006. 172 с.
- Фурса С. Я., Цюра Т. В. Докази і доказування у цивільному процесі: Науково-практичний посібник. (Серія: Процесуальні науки). К.: Видавель Фурса С. Я., КНТ, 2005. 256 с.
- Штефан А. Принципи доказування у цивільному процесі. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2015. № 3. С. 32–38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnaru_2015_3_7
- Гетманцев М. О. Принципи доказування, які закладено у чинному цивільному судочинстві. *Наукові пошуки у III тисячолітті: соціальний, правовий, економічний та гуманітарний виміри*: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (22–23 квітня 2016 р.). Кіровоград : «КОД», 2016. 308 с. С. 267–270.
- Грабовська О. О. Теоретико-правові проблеми доказування у цивільному процесі України: дис.. док. юрид. наук: 12.00.03. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2018. 563 с.
- Музичко С. Г. Принцип процесуальної економії в системі принципів цивільного судочинства. *Юридичний вісник*. 2022. № 3. С. 34–43.
- Щербанюк О. В. Становлення концепції судового права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2015. Вип. 32 (1). С. 157–160.
- Курило М. П. Судове процесуальне право як складова частина судового права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету* : Серія: Право. 2013. Вип. 23. Ч. 1. Т. 1. С. 226–229.
- Садикова Я. М. Щодо принципів судового доказування. *Харківський національний університет внутрішніх справ: 25 років досвіду та погляд у майбутнє (1994–2019 рр.)* : зб. тез доп. на міжнар. наук.-практ. конф. до 25-річчя створення ун-ту (м. Харків, 22 листоп. 2019 р.) / МВС України. Харків: нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. С. 403–405.
- Москвич Л. М. Судове право: крок від теорії до галузі права. *Право України*. 2015. № 3. С. 18–25.